

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ

УДК 811.111 '243

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ЛАТИНСЬКОЇ ВИМОВИ

Роман Домбровський, Надія Ревак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: klassyka@ukr.net*

Традиційна латинська вимова певною мірою конвенційна. Вона не відтворює звукової матерії давньої латинської мови. Реконструкція класичної вимови – нереальне завдання. Тому перенесення навиків рідної мови на вимову латинських звуків треба вважати закономірним явищем.

Ключові слова: конвенційна вимова, адекватний, комунікативна функція, інтонування тексту, міжнародна фонетична транскрипція, мелодійний наголос.

У процесі навчання латинської мови і, зокрема, вимови, виникають проблеми, відсутні при викладанні сучасних живих мов, вивчення фонетики яких вимагає правильної постанови вимови та засвоєння мовних навиків. Це досягається за допомогою цілої системи фонетико-артикуляційних вправ у лабораторних умовах, створенням на заняттях штучного мовного мікросередовища чи навіть перенесенням студента у природне мовне середовище. Залежно від рівня навчання практичні вправи супроводжуються теоретичними положеннями аж до читання курсів теоретичної фонетики.

При вивченні фонетики латинської мови доводиться вирішувати зовсім інші завдання. Ті завдання, які ставлять та успішно вирішують при вивченні живих мов, стосовно вивчення латинської мови не можна ставити з суто технічних причин. Латинська мова, втративши свою комунікативну функцію, перестала існувати як жива розмовна мова, і тому адекватне відтворення буквено-звукових відповідностей, інтонацій та інших артикуляційних характеристик – нереальне завдання. Однак вона не перетворилась у мертву мову, а, як це влучно сказав М. Коен [2, с. 14], у законсервовану мову, яка й нині ще має всесвітнє історичне значення. Це зумовило наступність у викладанні латинської мови, починаючи від риторичних шкіл античності й аж до наших днів, коли за еталон беруть літературно опрацьовану класичну мову, яка досягла найвищого розвитку в творчості Цицерона та авторів августівської доби. Багатомісячна історія викладання латинської вимови виробила традиційні навички латинської вимови, різні в різних країнах, і більш чи менш відмінні від класичної вимови, яку можна тільки реконструювати з відносним ступенем точності. Традиційна конвенційна вимова певною мірою відображає ті зміни в латинській мові, які відбулися в пізньоімперський та після імперський періоди внаслідок заміни мелодійного наголосу динамічним, редукції

дифтонгів, палаталізації та асибіляції деяких фонем. Вимова латини в кінці Середньовіччя значно відрізнялася від класичної і в різних країнах була пристосована до способу читання відповідних букв, їхніх сполучень та наголосу в рідній мові. Середньовічні ерудити багатьох європейських країн, користуючись усною латиною, погано розуміли один одного. Рух за відновлення класичної вимови виник у епоху Відродження. Завзятим прихильником відновлення вимови класичного періоду з певними змінами, які відбулись у пізній латині, був Еразм Роттердамський. Сучасні норми читання латини в європейських країнах з'явилися в ХІХ ст., але й така вимова тільки відносна й передбачає той чи інший ступінь апроксимації до справжньої вимови римлян. Реконструкція класичної вимови вимагає дуже ретельної підготовчої роботи, крім того особливості латинської вимови відтворюються лише в рамках тих умов, які пропонує звукова система рідної мови. У кращому становищі перебували б, наприклад, чехи, мова яких дозволяє певною мірою відтворювати мелодійний наголос і часокількість голосних, чи західноєвропейці, які розрізняють довгі та короткі склади, ніж східні слов'яни, в яких часокількість голосних не є релевантною.

Аналіз основних положень обох напрямів у латинській вимові, традиційного і класичного, подано у праці “Методика преподавания латинского языка” Н. Л. Кацман, яка схиляється до традиційної вимови [1, с. 33–38]. До багатьох фактів, які наводить Н. Л. Кацман щодо переваги традиційного типу латинської вимови, можна додати ще факти надмовного характеру: латинські слова, адаптовані сучасними мовами, вимовляють за традиційною вимовою, наприклад, українське слово цивільний, а не *квільний*, раціоналізм, а не *ратіоналізм* тощо.

Озвучуючи латинські тексти, подаючи правила вимови тих чи інших фонем, ми не ставимо за мету відтворити класичну чи пізню латинську вимову. Перенесення навичок рідної мови на вимову латинських звуків треба вважати закономірним явищем. Однак слід дотримуватися певних особливостей латинської вимови, зокрема там, де вона має фонематичний характер. Варто уникати характерних для української вимови окремих латинських звуків, палаталізації приголосних перед передніми голосними. Оскільки подібні проблеми постають і при навчанні іноземних мов, викладач латинської мови має можливість спиратися на знання та навички, отримані студентами на заняттях з іноземних мов.

Для української навчальної практики можна рекомендувати наступні способи читання латинських букв та вимови латинських звуків.

Голосні *a*, *e*, *o*, *u* вимовляються як відповідні українські *a*, *e*, *o*, *u*. Звук *i* вживається у складотвірній і нескладотвірній функціях *У* першому випадку він вимовляється як український звук *i*: *vinum*, *iter*, *magister*. На початку слова чи складу перед голосними й у середині слова між голосними згаданий вище звук відповідає українському напівголосному *й*, тобто вживається в нескладотвірній функції: *ianua*, *iniuria*, *maior*. Виняток становлять слова грецького походження, в яких перед голосними *i* вимовляється як український звук *i*, наприклад: *Iulus*, *iodum*. У деяких текстах на позначення *i* в нескладотвірній функції вживається графічний знак *j*, якого не було в класичній латині та який запровадив лише в ХVІ ст. французький гуманіст Петрус Рамус.

Буква *u* вживається тільки у словах, запозичених із грецької мови й вимовляється як німецьке *ü* або французьке *u*: *pyramis*, *lyra*. Буква *u* була введена в латинський алфавіт у кінці періоду Республіки, коли поширилась тенденція вимовляти грецькі слова відповідно до правил грецької фонетики.

Крім звичайних голосних у латинській мові є дифтонги (двоголосні) – сполучення двох голосних, які вимовляються як один склад: *ai, eu, ae, oe*. Дифтонг *ai* відповідає українському односкладовому [ау] при енергійному наголосі на першому голосному: *aurum*. Рідкісний дифтонг *eu* відповідає українському односкладовому [еу]: *Europa*. Як правило, голосні *e + u* не утворюють дифтонга; кожний голосний утворює свій склад: *deus*.

Дифтонги *ae, oe* монофтонгізувалися в I ст. н. е., зберігши на письмі диграфічне зображення. Диграф *ae* вимовляється як [е]: *aedes, saepe, praemium*; диграф *oe* – як німецьке чи французьке [ø] або англійське [ə]: *poena, foedus*. Для зручності читання можна вимовляти згаданий звук як українське [е]. Якщо в дифтонгах *ae, oe* кожний голосний вимовляється роздільно, утворюючи окремий склад, над *e* ставиться діакритичний знак у вигляді двох крапок (трема), або знак, який позначає його квантитативність: *aer, pocta, aeneus, coëto*.

Аналізуючи латинські приголосні, варто зупинитися тільки на тих, які в українській мові не мають еквівалентів, або вимагають додаткових пояснень.

C в усіх позиціях у класичній латині вимовляється як [к]. Про це свідчать такі слова в німецькій мові, запозичені з латинської ще в класичну епоху, як *Kirsche* – від латинського *cerasum*, *Keller* – від *cella*, *Kiste* – від *cista*, *Kaiser* – від *Caesar*. Асибіляція *c* відбулася лише в V ст. перед голосними переднього ряду, порівн. фр. *ciel* < лат. *caelum*. Сьогодні традиційно *c* вимовляється як [ц] перед *e, i, u, ae, oe, eu*: *cera, cito, cylindrus, caecus, coetus, ceu*. У всіх інших випадках *c* вимовляється як [к]: *corona, amicus, scriptor, clam, lac*. Деякі школи, які дотримуються класичної (реконструйованої) вимови, рекомендують вимовляти *c* у всіх позиціях як [к].

G вимовляється як українське [г] у слові “ганок”: *genus, congressus*. Для кращого засвоєння цієї фонемі, яка в українській мові майже не вживають, можна навести еквіваленти з російської та німецької мов.

H вимовляється як українське [г]; його не треба плутати з фонемою [g]: *herba, homo*.

Буква *k* – грецького походження. Вона досить рано поступила місцем букві *c* і збереглася як архаїзм у деяких словах: *Kalendae, Karthago, kalium*. Певного поширення вона набула в медичній термінології: *keratitis, keratoma, kineticus* та ін..

L вимовляється м’яко, як українське [ль]: *lupus, laudo, collum*.

Буквосполучення *ngu* перед голосними вимовляється як [нгв]: *lingua, sanguis*.

Буква *q* вживається тільки в сполученні з *u* перед голосними; буквосполучення *qu* читається як [кв]: *aqua, quinque*.

S вимовляється як український звук [с]: *sagitta, scriba*. В інтервокальній позиції та між голосним *i* та *m* або *n* під впливом сучасних мов згаданий звук вимовляється як [з]: *rosa, mensis, causa*, порівн. фр. *chausse*. Якщо *m, n* належать до префікса, то наступне *s* вимовляється як українське [с]: *insanus*.

Буквосполучення *su* читається як [св], якщо після нього стоїть голосний, який становить з ним один склад: *suavis*.

Буквосполучення *ti* в класичну епоху в усіх позиціях читалося як [ті]. Однак у IV-V ст. у позиції перед голосними відбулась асибіляція в [ці], яка збереглася дотепер у навчальній практиці: *ratio, potentia, tertius*. Проте після *s, t, x*, у непрямих відмінках перед *n*, під наголосом та у грецьких іменах *ti* зберігає первісну вимову: *bestia, Attius, mixtio, montium, totius, Miltiades*.

V вимовляється як українське [в]: *vox, vivus*. Воно було введено тільки в епоху Відродження, а в класичний період латинської мови позначалось через *u*.

X вимовляється як [кс]: *lex, radix, maximus*. Між голосними ця буква інколи читається дзвінко, як [кз]: *exercitus, exemplar*.

Буква *z* – грецького походження і правильніше було б її вимовляти як [дз], а не [з]. Вона вживається переважно у словах, що перейшли в латину з грецької мови: *zona, zoster*. У деяких словах негрецького походження *z* читається як [ц]: *zincum* (слово арабського походження), *influenza* (слово італійського походження).

Букви *w* в латинському алфавіті не було, вона почала вживатися лише в середньовічній латині внаслідок адаптації латинською мовою іноземних слів, переважно власних імен: *Warsavia, Grunwaldum, morbus Basedowi*.

Варто звернути увагу також на вимову придихових (*ch*, читається як українське [х], *ph* – як [ф], *rh* – як [р], *th* – як [т]) через брак кількісної адекватності між буквою і звуком. Вони були запроваджені в кінці Республіки і вживалися майже виключно в словах, запозичених з грецької мови: *charta, philosophus, rhetor, theatrum*.

Разом із правилами вимови студенти мають отримати низку інших відомостей про фонологічну систему латинської мови, зокрема про існування кількісних протиставлень у системі вокалізму. При читанні текстів квантитативність голосних ми не відтворюємо, однак знати про неї варто, враховуючи те, що в багатьох випадках вона, по-перше, є фонологічним чинником у системі слово- і формотворення: *lēvis* – легкий, *lçvis* – гладкий, *ōs* – кістка, *ōs* – рот, *mālum* – зло, *mālum* – яблуко, *dīco* – присвячую, *dīco* – говорю, *stellā* – *nom. sing. i stellā* – *abl. sng.*, *lēgit* – *indic. praes. act. i lçgit* – *indic. perf. act.*, по-друге, зумовлює наголос утворених голосними складів, який теж набуває фонологічного характеру: *ōccīdo* – падаю і *occīdo* – вбиваю, *ēdūco* – виховую і *educō* – виводжу (наголос є показником лексичного значення слова); *vinceris i vincçris, mittēris mittçris* (наголос є показником граматичної форми слова).

Певною перешкодою для оволодіння правильною технікою читання латинських текстів може бути інтерференція рідної та іноземних мов. Що стосується української мови, то її інтерферуючий вплив на латинську вимову мінімальний у зв'язку з тим, що її система голосних майже не підвладна редукції. Цього не можна сказати про носіїв російської мови з характерною для них редукованою вимовою деяких голосних, наприклад ненаголошеного *o* (т. зв. акання), що може призвести до помилок фонологічного характеру. Так, *orator, orare* і інші, вимовлені з [а], дістають інше значення. Значно сильніше проявляється інтерференція західноєвропейських мов. У методичних посібниках і підручниках подають найбільш характерні помилки такого роду. Наведемо тільки деякі з них. Студенти англійської філології вимовляють латинське *u* як [ч], у зв'язку з чим слова *tum, minus, lucus, unus*, і подібні, вони прочитають як *tam, manus, lacus, anus*, які асоціюються з акустичними образами інших слів. Для студентів німецької філології характерне читання слів *statua, speculum, stabulum* і подібних із початковим [S] замість [s]. До фонологічних помилок призводить озвучування *v* як *f*: *vere* – *fere, vera* – *fera*. Студенти французької філології в словах *est, et* і інших не вимовляють кінцевих приголосних, а слова *sunt, monumentum, instrumentum, membrum* читають з носовою артикуляцією.

Важливе значення має правильне інтонування тексту. Адже при читанні латинських текстів ідеться не стільки про вимову, як про правильне озвучування фраз, виділення словосполучень та синтагм, об'єднаних інтонаційним наголосом, акцентування слів із логічним наголосом тощо. Прикладом типових помилок при інтонуванні тексту Н. Л. Кадман наводить речення “Cum Alexander Darei conditiones repudiavisset...”, в якому студенти

часто об'єднують у одну інтонаційну групу нез'єднувальні слова “Cum Alexander Darei | gerudiavisset...” А це врешті-решт веде до спотвореного розуміння змісту речення “Коли Олександр Дарій...” [1, с. 111].

На відміну від Н. Л. Кацман, ми вважаємо, що лексико-граматичний аналіз тексту мусить випереджувати правильне інтонування тексту. Читання тексту з правильною інтонацією, що впливає зі змісту, є неможливим без розуміння тексту, виділення в ньому словосполучень та синтагм, встановлення граматичних зв'язків між ними. Це завдання надзвичайно важке, оскільки, як зазначає А. Мейє [3, с. 145], в латинській мові класичного періоду кожна лексична одиниця повністю граматично охарактеризована, зберігає автономію щодо інших компонентів речення. Тому в латинських класичних текстах, зокрема поетичних, дуже поширене явище роз'єднання. Без попереднього впорядкування тексту з урахуванням граматичних і семантичних зв'язків між словами зрозуміти текст дуже важко. Отже, правильне читання тексту може бути не вихідною позицією опрацювання тексту, а завершальною.

Для правильного озвучування латинських текстів важливе значення має їхнє адекватне графічне оформлення. На жаль, латинська мова на сьогодні не володіє визначеними і загальноновизнаними правилами написання і друкування цією мовою. Можна зустріти написання староіталійського міста *Lanuvium* і *Lanuuium*, етруського міста *Veī* і *Veji*, *conservi* і *conserui*, *exsisto* і *existo*, *reicio* і *reicio* тощо. Ще більший різнобій спостерігається при написанні слів у новолатинських текстах. Невпорядкована й пунктуація, яка мусить графічно відображати фразу, її акустичний і просодичний аспекти. І тут варто б пропагувати і запровадити в навчальній практиці норми латинської орфографії, схвалені та рекомендовані 1988 р. Академією з підтримки латинської мови (*Academia Latinitati Fovendae*) в Римі. Їх перекладено багатьма мовами, у тім числі й польською М. Плезею, і опубліковано в журналі *Meander* разом з латинським оригіналом [4].

Отже, традиційне читання латинських букв і буквосполучень, вимова латинських звуків в українській навчальній практиці – умовні. Вони реально не відтворюють звукову матерію давньої латинської мови. Це підтверджується, зокрема тим, що майже у всіх підручниках норми вимови передаються не знаками міжнародної фонетичної транскрипції, а за допомогою звуків рідної мови.

1. Кацман Н. Л. Методика преподавания латинского языка в институтах и на факультетах иностранных языков / Н. Л. Кацман. – М. : Высшая школа, 1979. – 142 с. 2. Cohen M. Notes de méthode pour l'histoire du français / M. Cohen. – М. : Editions en langues étrangères, 1958. – 97 p. 3. Meillet A. Esquisse d'une histoire de la langue latine / A. Meillet. – Paris : Hachette, 1928. – 286 p. 4. Normae orthographicae et orthotypicae Latinae ab Academia Latinitati Fovendae propositae et comprobatae in linguam Polonam transferuntur a Mariano Plesia // *Meander*. – 1992. – Rok XLVII, 9–10. – S. 441–457.

¹ Вертикальна риска позначає паузу

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ
ЛАТИНСКОМУ ПРОИЗНОШЕНИЮ****Роман Домбровский, Надежда Ревак**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: klassyka@ukr.net*

Традиционное латинское произношение в определенной мере конвенционально. Оно не воспроизводит звуковой материи древнего латинского языка. Реконструкция классического произношения – нереальное задание. Поэтому перенесение навыков родного языка на произношение латинских звуков следует считать закономерным явлением.

Ключевые слова: конвенциональное произношение, адекватный, коммуникативная функция, интонирование текста, международная фонетическая транскрипция, мелодическое ударение.

THE THEORETICAL PRINCIPLES OF TEACHING LATIN PRONUNCIATION**Roman Dombrowskyi, Nadiya Revak**

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: klassyka@ukr.net*

Traditional Latin pronunciation is to a certain extent conventional. It does not reproduce the audial substance of the Old Latin language. The reconstruction of classical pronunciation for Latin looks an impracticable task. Therefore imposing native language skills on the pronunciation of Latin sounds is considered to be acceptable.

Keywords: conventional pronunciation, adequate, communicative function, text intoning, international phonetic transcription, melodious accent.

Стаття надійшла до редколегії
11.01.2012 р.

Статтю прийнято до друку
22.05.2012 р.